

**„ვარდების სასახლის ედიქტი: ოსმალეთის იმპერიის
მოდერნიზაციის პირველი ნაბიჯები“**

დავით ჯიჯიეშვილი
ბაკჩემპეჰირის უნივერსიტეტის
(სოციალურ მეცნიერებათა ინსტიტუტი)
ოსმალეთის იმპერიის კვლევითი ცენტრი.
+995 579 222 934. david.digitalpro@gmail.com
ORCID: 0009-0005-5717-5981

აბსტრაქტი

ოსმალეთის იმპერიის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აღზევებისა და დაცემის არაერთ ეტაპს იცნობს. მუდმივად ცვლადი, დინამიკური რეალობა, პოლიტიკური კონტექსტი და ამბიციურ მეტოქეებთან დაპირისპირება ქვეყნის მმართველებს ურთულესი გამოწვევების წინაშე აყენებდა. საჭირო იყო განახლებაზე ზრუნვა, საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებების შეტანა, კარგად მოფიქრებული და შედეგზე გათვლილი რეფორმების გატარება, რათა იმპერიის გავლენა მსოფლიო პოლიტიკაში მიმდინარე მოვლენებზე არ შესუსტებულიყო და ოსმალეთი კვლავ ძლიერ პოლიტიკურ სუბიექტად დარჩენილიყო. ეს გარემოება განსაკუთრებით აქტუალური ხდება XIX საუკუნეში, როცა მკაფიოდ გამოიკვეთა, რომ

ევროპის მოწინავე ქვეყნებმა ადვილად აუღეს ალღო ახალ საზოგადოებრივ ფორმაციას, კაპიტალიზმს, რომელმაც მანუფაქტურული მრეწველობა ფაბრიკა-ქარხნებით ჩაანაცვლა და ბევრად უფრო მოქნილი და ხარისხიანი გახადა. იმისათვის, რომ ოსმალეთის იმპერია მსოფლიო პოლიტიკის საერთო პროცესებს არ ჩამორჩენოდა, რეფორმატორულ იდეებზე ფიქრი ჯერ კიდევ სულთან მაჰმუდ II (1808-1839წწ.)-ის მმართველობისას დაიწყო, მაგრამ უზარმაზარ იმპერიაში ფართომასშტაბიანი მოდერნიზაციის ეპოქა მაჰმუდის მემკვიდრის, სულთან აბდულ-მეჯიდ I (1823-1861წწ.)-ის სახელს დაუკავშირდა. ცვლილებები შეეხო კანონმდებლობას, განათლებას, სამხედრო სფეროს, მრეწველობას, ფინანსურ სექტორს, სარკინიგზო მიმოსვლას, საბანკო საქმეს, საგადასახადო სისტემას, მიწის საკუთრებას, ჰარემის სტატუსს, ფადიშაჰის ახალ რეზიდენციას. რეფორმების მიზანი იყო, გაეთვალისწინებინათ განვითარებული ევროპული ქვეყნების მდიდარი გამოცდილება და არსებული რესურსები ოსმალეთის იმპერიის საჭიროებებისა და თავისებურებებისათვის მოერგოთ.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალეთის იმპერიის ისტორია, სულთან მაჰმუდ II, სულთან აბდულ-მეჯიდ I, ოსმალეთის იმპერიის მოდერნიზაცია, რეფორმები, ვალიდე ბეჰმიალემ სულთანი.

შესავალი

წინამდებარე სტატიის მიზანია, წარმოაჩინოს XIX საუკუნეში ოსმალეთის იმპერიაში განხორციელებული რეფორმების გამომწვევი მიზეზები, მიმდინარეობა და შედეგები. ამასთან, ნარკვევი დაინტერესებულ მკითხველსა და სამეცნიერო საზოგადოებას სიღრმისეულად გააცნობს ამ პერიოდში ოსმალეთში მიღებულ მრავალ პრინციპულად მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას,

რომელთა მიზანიც ქვეყნის გათანამედროვეება, თვისებრივად ახალ რელსებზე გადაყვანა და ევროპის მოწინავე სახელმწიფოების გამოცდილების გაზიარება იყო. წარმოდგენილი მასალა გაცნობითი და ინფორმაციული ხასიათისაა. იგი აჯამებს და ერთმანეთთან ლოგიკურად აკავშირებს აღნიშნული თემის შესახებ სამეცნიერო წრეებში არსებულ მოვლენებსა და მოსაზრებებს.

მეთოდები

სტატიაში გამოყენებულია კვლევის მეთოდები, რომლებიც აპრობირებულია სამეცნიერო წრეებში, კერძოდ, თურქოლოგიასა და ოსმანოლოგიაში. ნაშრომი ეფუძნება მრავალფეროვან კვლევით მეთოდებს, კონკრეტულად კი საკითხის ღრმა და ყოველმხრივი შესწავლისთვის აუცილებელ ისეთ ასპექტებს, როგორებიცაა: მასალათა შედარებითი ანალიზი, სამეცნიერო ლიტერატურის ცირკულარული შესწავლა, მოვლენებს შორის მიზეზშედეგობრივი მიმართების შეჯერება, დასკვნების გამოტანა და განზოგადება. სტატიაზე მუშაობის პროცესმა მოითხოვა საბიბლიოთეკო კვლევა-ძიების ჩატარება, თურქულენოვანი ავტორიტეტული სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობა და ქართულად თარგმნა. ყოველივე ამან საშუალება მოგვცა, რომ მკაფიოდ დაგვეჩვენა საკვლევი თემის ყველა ასპექტი და იგი დაგვეკავშირებინა ევროპელი მეცნიერების ნაშრომებთან. ამგვარად გამოიკვეთა და დაკონკრეტდა რეფორმების განხორციელების ობიექტური დინამიკა, მიმდინარეობა და მნიშვნელობა ოსმალეთის როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში.

მსჯელობა

ყოველი საუკუნე დღის წესრიგში ახალ, ეპოქისა და ვითარების შესაბამის, პრობლემას აყენებდა. გამონაკლისად არც XVIII-XIX საუკუნეები იქცა. მეცნიერების აზრით, ოსმალეთის იმპერიაში სტაგნაციის პერიოდი თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა. იგი დაუკავშირდა ისეთ ძლიერ და

ამბიციურ პოლიტიკურ მოწინააღმდეგეს, როგორც რუსეთის იმპერია იყო. ამ ხნის განმავლობაში ორ იმპერიას შორის არაერთხელ იფეთქა ომმა, რომლებიც მოლაპარაკებითა და დროებითი ზავით დასრულდა, მაგრამ მოვლენების ლოგიკურმა განვითარებამ აშკარა გახადა ის გარემოება, რომ დასუსტებული ოსმალეთის იმპერია ნელ-ნელა თმობდა თავის პოზიციებს. (İnalçık H, 2020: 35-38) ეს განსაკუთრებით გამოიკვეთა კავკასიის რეგიონში, რომელსაც ოსმალეთი თავის საკუთრებად თვლიდა, მაგრამ რუსეთმა პოლიტიკური მოწინააღმდეგის გავლენა მკვეთრად შეასუსტა და იგი აიძულა, გადაეხედა თავისი ამბიციური გეგმებისათვის. (Ortaylı İ, 2005: 50-53) ეს გეოპოლიტიკური ტენდენცია მტკივნეულად აისახა ქართული სამეფო-სამთავროების ბედზე, რომლებიც რუსეთის მიზანმიმართული, ვერაგული პოლიტიკის შედეგად გაუქმდა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა (ქართლ-კახეთის სამეფო - 1801 წელი, იმერეთის სამეფო 1810 წელი). განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ახალციხის საფაშო (იგივე ჩილდირის ვილაიეთი, როგორც მოიხსენიება თურქულენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში), რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე ოფიციალურად ჩამოყალიბებული ოსმალური პროვინცია იყო. (Karal E, 2011: 25-28) რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის შედეგად ოსმალეთმა დაკარგა ჩილდირის საფაშოც, რომელსაც სტრატეგიულად და ფინანსურად მნიშვნელოვანი ფუნქცია ეკისრებოდა. ეს იყო პოლიტიკური ერთეული, რომელიც ოსმალეთს საშუალებას აძლევდა, ეკონტროლებინა მთელი კავკასიის რეგიონი. (Seyitdanlıoğlu M, 1999:45-46) ამასთან, ვასალური სამეფო-სამთავროები ფინანსური თვალსაზრისითაც მომგებიან მოკავშირეებად მოიაზრებოდნენ. მიუხედავად საფაშოს გაუქმებისა(1829წ.), ჯაყელთა ქართული წარჩინებული გვარი, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ვილაიეთის მმართველად ითვლებოდა, რუსეთის აკრძალვებს არ ცნობდა და

კვლავინდებურად აგრძელებდა დიპლომატიურ ურთიერთობას ოსმალეთთან. (Akyıldız A, 1998: 25-28) თუმცა ეს ურთიერთობა ფორმალური ხასიათისა იყო. ოსმალეთის იმპერიის დასუსტების მიზეზებზე საუბრისას ცალკე უნდა გამოიყოს ყირიმის ომიც (1853-1856წწ.), რომელსაც ისტორიკოსები აღმოსავლეთის ომადაც მოიხსენიებენ. ეს იყო გლობალური სამხარი კონფლიქტი, რომელშიც, რუსეთისა და ოსმალეთის გარდა, მსოფლიოს არაერთი ქვეყანაც მონაწილეობდა, მათ შორის: აშშ, სპარსეთი, კოალიცია ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და ოსმალეთის შემადგენლობით და ა.შ. ამ პერიოდისთვის ოსმალეთის იმპერია პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა. ყირიმის ომის მიმდინარეობამ და მისმა დასასრულმა (1856წ.) ბევრი რამ გამოააშკარავა. (Berkes N, 2002:135-137) უპირველეს ყოვლისა, ოსმალეთის მხარისთვის ნათელი გახდა, რომ აუცილებელი იყო ქვეყნის უფრო სწრაფი და ნაყოფიერი რეფორმირება, იმპერიის სხვა რელსებზე გადაყვანა, საზოგადოების ყველა სფეროში მკვეთრი ცვლილებების შეტანა და გათანამედროვეება.(Çadırcı M, 1991:48-49) აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ უზარმაზარი იმპერიის მოდერნიზების აუცილებლობის საკითხი დღის წესრიგში ბევრად უფრო ადრე, XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე, დადგა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გამოირჩევა იმპერიის 30-ე ფადიშაჰი, სულთან მაჰმუდ II (1808-1839წწ.). სწორედ იგი იქცა თანზიმათის ფუძემდებლად ოსმალეთის იმპერიის ისტორიაში.(Kütükoglu M, 1994: 25-28) ეს ცნება მოიცავს იმ რეფორმებს, რომლებიც ოსმალეთში 1839 წლიდან 1876 წლამდე განხორციელდა. უპირველეს ყოვლისა, გარდამტეხ მოვლენად იქცა ისეთი საკანონმდებლო დოკუმენტის შექმნა, როგორცაა პირველი ოსმალური კონსტიტუცია, ანუ „გული-ი ჰანე ჰათთ-ი შერიფ-ი“. (Tekeli İ & İlkin S, 1993: 58-60) სწორედ მასში იყო გაწერილი ძირითადი პრინციპები, რომლებიც მოგვიანებით გატარებული ცვლილებების საფუძვე-

ლად იქცა. რეფორმების დაწყების ოფიციალურ თარიღად თურქოლოგები 1839 წლის 3 ნოემბერს ასახელებენ. ეს ის დღეა, როდესაც ოსმალეთის იმპერიის ტახტზე მაჰმუდ II-ისა და ვალიდე ბეზმიალემ სულთნის (1807-1853წწ.) შვილი, სულთან აბდულმეჯიდ I (1839-1861წწ.), ავიდა. მან მიზნად დაისახა, რეფორმები გაეტარებინა არა მხოლოდ სამხედრო, არამედ სოციალურ-ეკონომიკურ სფეროებში. (Mardin Ş, 1996: 189-191) ისტორიკოსების აზრით, მის გადაწყვეტილებაზე უდიდესი გავლენა მოახდინა სწორედ დედამ, ქართული წარმომავლობის ქალბატონმა, რომელიც ჯაყელთა წარჩინებულ საგვარეულოს მიეკუთვნებოდა. ვალიდე ბეზმიალემ განსაკუთრებულ ინტერესს ავლენდა განათლების, კულტურის, მწვავე სოციალური პრობლემების მიმართ. მან შეძლო, დაერწმუნებინა შვილი, რომ ქვეყნის სიღრმისეული გარდაქმნის პროცესი მრავალმხრივი და პრინციპულად განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, რადგან ოსმალეთის იმპერიის ისტორიაში მანამდე ჩატარებული ყველა რეფორმა ძირითადად სამხედრო სფეროთი შემოიფარგლებოდა. (Sakaoglu N, 2008:91-103) ამიტომაც აუცილებელი იყო, რეფორმებს მთელი ოსმალეთის იმპერიის ყველა სტრუქტურული რგოლი მოეცვა, მით უფრო, რომ უკვე XIX საუკუნის დასაწყისში თვალსაჩინო გახდა არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით არსებული მწვავე დაპირისპირებები, არამედ ევროპული სახელმწიფოების სულ უფრო მზარდი ინტერესი ბალკანეთისა და ახლო აღმოსავლეთისადმი. (Gülsoy U, 2000: 86-91) ოსმალეთის იმპერიის მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა ეკონომიკური და პოლიტიკური დასუსტება, სხვადასხვა ომში განცდილი მარცხი, სახალხო მღელვარება, სეპარატიზმი, მართვის მოძველებული სისტემა, რომელიც ევროპულ სახელმწიფოებთან შედარებით ოსმალეთის იმპერიას წინსვლასა და განვითარებაში სერიოზულ წინააღმდეგობას უქმნიდა. ეს გარემოება თვალშისაცემი ჯერ კიდევ სულთან სელიმ

III-ის (1789-1807წწ.) მმართველობის დროს გახდა.(Uluçay M, 2011:136-138) ცნობილია, რომ რეფორმების დაუყოვნებლად გატარების მომხრე იყო სულთნის რეგენტი, ანუ „ვალიდე-ი ნაიბე-ი სალთანათი“ მისი დედა, ვალიდე მიჰრიშაჰ (დადიანი) სულთანიც (1745-1805წწ.), თუმცა ჩანაფიქრის ბოლომდე განხორციელებას ხელი შეუშალა იანიჩართა დაუმორჩილებლობამ, რომელიც აჯანყებაში გადაიზარდა და ფადიშაჰის მკვლელობით დასრულდა. (Ortaylı İ, 1985: 187-188) წარუმატებელი აღმოჩნდა მაჰმუდ II-ის ინიციატივაც, რადგან იგი ნაკლებად შეესატყვისებოდა ფართო საზოგადოების ინტერესსა და საჭიროებებს (Kuran E, 1994: 45-48). XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ევროპა ე.წ. სამრეწველო რევოლუციის შედეგად განვითარების სულ სხვა საფეხურზე აღმოჩნდა. მოწინავე ქვეყნები ხელით მუშაობას მასობრივად ცვლიან მექანიზებულ პროცესზე, რაც განაპირობებს მანუფაქტურების რაოდენობის შემცირებასა და უამრავი ფაბრიკა-ქარხნის წარმოშობას (Cezar M, 2002:36-38). ამ კონტექსტში კიდევ უფრო მკაფიოდ წარმოჩინდა ოსმალეთის იმპერიის სტაგნაცია, რადგან იგი მსოფლიო ბაზარზე ვეღარ უწევდა კონკურენციას ბევრად უფრო იაფსა და ხარისხიან ევროპულ პროდუქციას (Findley C, 2011:201-204). ოსმალეთის მოდერნიზაციასთან დაკავშირებით გატარებულ რეფორმებს მეცნიერები ორ ეტაპად ყოფენ : პირველი პერიოდი მოიცავს 1839-1853 წლებს, ხოლო მეორე იწყება ყირიმის ომის შემდეგ (1856წ.) და მთავრდება 1876 წელს. როგორც უკვე ითქვა, სულთან აბდულ-მეჯიდ I-მა 1839 წლის ბოლოს „გულ-ი ჰანე ჰათთ-ი შერიფ-ი“ გამოაქვეყნა, რომელიც ქართულად შეიძლება ითარგმნოს, როგორც „ვარდების სასახლის ედიქტი“(Karpat K, 2002: 154-157). იგი იქცა ქვეყანაში განხორციელებული მრავალმხრივი და პრინციპულად მნიშვნელოვანი ცვლილებების გარდამტეხ მოვლენად. რეფორმები სამ ძირითად მიზანს ისახავდა: მას უნდა უზრუნველყო იმპერიის

ქვეშევრდომთა სიცოცხლე, ღირსება და პირადი საკუთრება, მიუხედავად მათი რელიგიური მიკუთვნებულობისა (Somel S, 2010: 75-78). ყურადღების ცენტრში უნდა მოქცეულიყო გადასახადების სწორად განაწილება, შემცირებულიყო სახელმწიფო სამხედრო სამსახურის ხანგრძლივობა. რეფორმების იდეას იმთავითვე სკეპტიკურად მოეკიდა საზოგადოების გარკვეული ნაწილი, განსაკუთრებით ეს ითქმის სახელმწიფო ჩინოვნიკებზე, რომლებიც თავიანთ მაღალ პოზიციას ბოროტად იყენებდნენ და მექრთამეობით დიდძალი ქონება დააგროვეს (Akyıldız A, 2004: 98-103). ამ თემასთან დაკავშირებით აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კორუფციამ არნახულ მასშტაბებს მიაღწია, გაცდა მმართველ წრეებს და ჰარემშიც კი მოიკიდა ფეხი. მეცნიერთა აზრით, ამ პროცესების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფიგურად იქცა სულთან აბდულ-მეჯიდის პირველი ცოლი, ჰასეკი შევქეზა სულთანის (1820-1889წწ.), რომელიც წარმოშობით აფხაზეთიდან იყო და ანჩაბაძეთა წარჩინებულ გვარს მიეკუთვნებოდა (Ortaylı İ, 1980: 127-129). რეაქციული ფრთის აქტიურობამ დააბრკოლა რეფორმის განხორციელების პროცესი. დიდი დრო და ძალისხმევა დასჭირდა ცალკეული ცვლილების განხორციელებას, რამაც ფადიშაჰს ხელი შეუშალა, თანმიმდევრულად და ნაყოფიერად ემოქმედა. რეფორმის წარმატებით განხორციელებისთვის აუცილებელი პირობა იყო ხელისუფლებისა და ხალხის ერთიანობა (Shaw S & Shaw E, 2010: 38-40). ეს კი დღის წესრიგში აყენებდა იმპერიის ახალ იდეოლოგიას, რომელიც უზარმაზარი ქვეყნის ხალხებისთვის მისაღები აღმოჩნდებოდა. ასეთ იდეურ საფუძველად გამოცხადდა ოსმანიზმი, რომლისთვისაც დეკლარატიული ინტერნაციონალიზმი არსებითი დამახასიათებელი ასპექტი იყო. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დროთა განმავლობაში სწორედ ოსმანიზმმა წარმოშვა ე.წ. „ახალი თურქები“, რომლებიც მსოფლიოზე ბატონობის იდეას ამკვიდრებდნენ (Le-

wis B, 1970: 98-103). კიდევ ერთხელ უნდა შევხვით ყირიმის ომს, რომელმაც რეფორმების მიმდინარეობის პროცესზე გარკვეული გავლენა იქონია. უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოვკვეთოთ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის როლი პარიზის მშვიდობიანი შეთანხმების (1856წ.) პირობების შემუშავების თვალსაზრისით. ხაზი უნდა გაესვას ამ ორი სახელმწიფოს აშკარა მისწრაფებას, დაესუსტებინათ რუსეთის იმპერია და გაემლიერებინათ პრივილეგიები ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე. სწორედ მათი ზეგავლენის შედეგად იქცა 1856 წლის დოკუმენტი, „ჰათოი ჰუმამიონი“ (Uluçay M, 1971: 110-115). ამ საკანონმდებლო ინიციატივის მიხედვით, სახელმწიფო ეკონომიკური განვითარების გზად ევროპული გამოცდილებისა და კაპიტალის გამოყენებას აცხადებდა. რეალურად გამოდიოდა, რომ ოსმალეთის იმპერია უცხოურ კაპიტალს პრივილეგიებულ პირობებს უქმნიდა. ასე მაგალითად, უცხოელი კომერსანტები უფლებამოსილნი ხდებოდნენ, შეეძინათ უძრავი ქონება ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე და ესარგებლათ იმავე პირობებით, რომლებითაც სახელმწიფოს მოქალაქეები სარგებლობდნენ (Koloğlu O, 2005: 23-25). საფრანგეთის მხარემ იზრუნა იმაზეც, რომ ეს პუნქტი პარიზის სამშვიდობო შეთანხმებაშიც (1856წ.) ჩაერთო და ოსმალეთისთვის საერთაშორისო მნიშვნელობის ვალდებულებად ექცია. თუ ობიექტურად შევაფასებთ, აშკარა ხდება, რომ მოდერნიზაციისკენ მიმავალ გზაზე სასულთნოს კარს არცთუ მომგებიანი გადაწყვეტილებების მიღებაც უხდებოდა, რაც თანზიმათის მოწინააღმდეგეთათვის გაუგებარი რჩებოდა და მწვავე დაპირისპირებების მიზეზად იქცეოდა (Zürcher E, 2003: 76-78). ამასთან, ასეთი წამგებიანი სვლები ეწინააღმდეგებოდა რეფორმათა მიზანდასახულობასაც და ქვეყანას განვითარების ნაცვლად კიდევ უფრო დასუსტებულ, ევროპელ მოკავშირეებზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ აქცევდა. მიუხედავად არათანამიმდევრული ნაბ-

იჯებისა, სულთან აბდულ-მეჯიდი ცვლილებების გზას არ და-
ლატობდა. ამის დასტურია უაღრესად მნიშვნელოვანი კანონი,
რომელიც 1858 წლით თარიღდება და მიწის მესაკუთრეობას
ეხება (Behar C, 1996:80-82).

მანამდე სახელმწიფოში არსებული მიწის უდიდესი ნაწ-
ილი იმპერიის კუთვნილებად ითვლებოდა. რაც გულისხმობდა
იმას, რომ შესაძლებელი იყო არენდით გაცემა და მოგების მი-
ღება, მაგრამ იკრძალებოდა გაყიდვა ან გაჩუქება. ისტორიულ
კონტექსტს თუ გავითვალისწინებთ, ოსმალეთის იმპერიის ტერ-
იტორიაზე ამ კუთხით რამდენიმე ტიპის მიწები გამოირჩეოდა :
მირი - ეს იყო სახელმწიფოს კუთვნილი ტერიტორია. მიულქი -
ფეოდალთა მამულები, ვაქიფი - მიწები, რომელთა შემოსავალიც
რელიგიური და საზოგადოებრივი ქველმოქმედების საქირობე-
ებს ხმარდებოდა (Engin V, 1993: 135-138). 1858 წლის მიწის კან-
ონი კონსერვატიული ხასიათით გამოირჩეოდა, რადგან იგი უკ-
რძალავდა მფლობელს, კუთვნილი მიწა ნებისმიერი მიზნით გა-
მოეყენებინა. სპეციალური ნებართვის გარეშე იზღუდებოდა ბა-
ღის გაშენებაც, სამაგიეროდ, შესაძლებელი ხდებოდა მიწის უფ-
ასოდ გადაცემა ან გაყიდვა სახელმწიფო ორგანოებთან შეთანხ-
მების შედეგად (Yerasimos S, 1977:145-147).

ფადიშაჰის მნიშვნელოვან ნაბიჯად იქცა 1864 წელს მიღ-
ებული კანონი ვილაიეთების შესახებ, რომლითაც გადაიხედა
იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად და-
ყოფის პრინციპები (Bakar B, 2009: 124-126). ქვეყნის მოდერნიზა-
ციის მიზნით აუცილებელი ხდებოდა ტექნოლოგიური პროცეს-
ების დანერგვაც, რაც უპირველესად გულისხმობდა სარკინიგზო
ქსელის შექმნასა და უზარმაზარ ტერიტორიაზე სალიანდაგო
გზების გაყვანას (Genç M, 2000: 51-53). უნდა აღინიშნოს, რომ ოს-
მალეთის იმპერიის ჩამორჩენილობა ამ კუთხითაც თვალსაჩინო
იყო, რადგან ევროპაში ლიანდაგი ჯერ კიდევ XV საუკუნეში

არსებობდა, თუმცა ტრანსპორტირებისთვის ცხენებსაც იყენებდნენ. XIXს. 20-იანი წლებიდან ევროპის წამყვან სახელმწიფოებში სარკინიგზო მიმოსვლა ფართოდ გავრცელდა, რამაც ეკონომიკის განვითარებას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი (Ahmad F, 1995: 78-80). ოსმალეთის იმპერიაში რკინიგზის აუცილებლობის პრობლემა მხოლოდ 60-იან წლებში გამოიკვეთა და მის გადასაჭრელად სახელმწიფო კომისია შეიქმნა (1866წ.), რომელიც სარკინიგზო მშენებლობის სხვადასხვა პროექტს განიხილავდა. საბოლოოდ, ოსმალეთის იმპერიაში ათასობით კილომეტრის სიგრძის გზები დაიგო და ასეულობით ხიდი აშენდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ გრანდიოზული პროექტების განხორციელებაში დიდი როლი ითამაშა ევროპულმა კაპიტალმა და გამოცდილებამ. ამ პროცესში აქტიურად იყო ჩაბმული საფრანგეთის რამდენიმე კომპანია, რომლებმაც უზრუნველყვეს ურთულესი პროექტების სწრაფად და ხარისხიანად განხორციელება (Yıldız G, 2009: 148-150). პრინციპულად მნიშვნელოვანი დატვირთვა შეიძინა ქვეყნის ბიუჯეტსა და საგადასახადო სისტემასთან დაკავშირებულმა საკითხებმა. რეფორმატორული იდეების ავტორთათვის საკვანძოდ მნიშვნელოვანი გახდა გადასახადების აღრიცხვისა და კონტროლის მექანიზმის სრულყოფის პროცესი, რომელსაც განსაკუთრებით ართულებდა ზოგიერთი პროვინციის არასერიოზული და უპასუხისმგებლო დამოკიდებულება გადასახადებისადმი. ისინი უარს აცხადებდნენ სალირიზე, რაც მკვეთრად ასუსტებდა საბიუჯეტო რესურსების მობილიზების პროცესს (Kocatürk U, 1982: 30-33). გადამხდელები ყველანაირად ცდილობდნენ, აერიდებინათ ფინანსური ვალდებულები, რის გამოც რეფორმატორთა ჩანაფიქრი, გაეუმჯობესებინათ სამემოსავლო სისტემა, მარცხით დასრულდა. მიუხედავად ამისა, ისტორიული კანონზომიერების განვითარება ვერაფერმა შეაჩერა, რის დასტურადაც იქცა 60-იან წლებში მიღებული გადა-

წყვეტილება სამეპრობის რეგლამენტაციასთან დაკავშირებით, რაც აშკარად მიუთითებდა იმაზე, რომ ოსმალეთის იმპერია ფეოდალური სახელმწიფოდან კაპიტალიზმის რელსებზე გადადიოდა (Pala İ, 2010: 43-46).

როგორც უკვე აღინიშნა, XIX საუკუნეში განხორციელებული რეფორმები თავიანთი მასშტაბურობითა და კომპლექსური ხასიათით გამოირჩეოდა. სულთან აბდულ-მეჯიდამდე ყველა ხელისუფალი ცდილობდა, რომ ძირითადად სამხედრო სისტემის ტრანსფორმაციაზე ფოკუსირებულიყო (Afyoncu E, 2005: 89-92). ისტორიულმა სინამდვილემ აჩვენა, რომ ასეთი მიდგომა არასწორი იყო, რადგან იმპერია მეორე უკიდურესობამდე მიიყვანა და სამხედრო მოსამსახურეებს უმნიშვნელოვანესი მისია და უფლებები მიანიჭა. ამ გარემოებამ გარკვეულწილად გაართულა სიფაჰების მართვა და მათი სახელმწიფო სტრუქტურებისადმი დამორჩილება. ამაზე მეტყველებს სულთან სელიმ III-ის ტრაგიკული აღსასრულიც (1807წ.)-იგი სწორედ აჯანყებულ იანიჩართა თავდასხმამ შეიწირა (Öztuna Y, 1986: 40-43). რაც შეეხება აბდულ-მეჯიდის მიერ განხორციელებულ სამხედრო რეფორმას, იგი მიზნად ისახავდა რეგულარული და თანამედროვე არმიის შექმნას. ასე მაგალითად, სამხედრო გაწვევა სავალდებულო გახდა არა მხოლოდ მუსლიმანებისათვის, არამედ იმპერიაში მცხოვრები სხვა რელიგიის მიმდევრებისთვისაც (Kunt M, 1988: 96-98). ჯარში სავალდებულო სამსახური 15 წლიდან 5-7 წლამდე შემცირდა. ფადიშაჰმა იზრუნა არმიის ვიზუალურ მხარეზეც, რათა სამხედრო ფორმა უფრო თანამედროვე, პრაქტიკული და დახვეწილი გაეხადა. რეფორმა საშუალებას აძლევდა არამუსლიმანურ მოსახლეობას, არა მხოლოდ ემსახურა, არამედ ებრძოლა კარიერული წინსვლისთვის და მიეღო მაღალი ჩინიც, რასაც დაუკავშირდა ახალი იერარქიული საფეხურები, რომლებიც ორგანიზებული იყო ევროპული სამხედრო სისტემის ანალოგიუ-

რად (1869წ.) (Beldiceanu N, 1985: 75-78). მაგრამ ძლიერი არმიის არსებობა აუცილებლად ითხოვდა შესაბამის საფუძველს მდგრადი, განვითარებული ეკონომიკის სახით. ქვეყანაში მიმოქცევაში იყო მონეტები, რაც ვაჭრობის პროცესს ბევრ სირთულესა და უხერხულობას უქმნიდა. (Georgion F, 2006:35-36) იმისათვის, რომ კომერციული საქმიანობა უფრო მოქნილი, მოსახერხებელი და ნაყოფიერი გაეხადა, სულთან აბდულ-მეჯიდმა პირველი ქალაქის ფულის დაბეჭდვა ბრძანა, რასაც 1840 წელს ოსმალური ბანკნოტების გამოჩენა და საერთაშორისო მიმოქცევაში ჩართვა მოჰყვა. ამავ პერიოდში დაიწყო მნიშვნელოვანი ფინანსური რეფორმების გატარება, რასაც ფინანსთა სამინისტრო ხელმძღვანელობდა (Hanioğlu M, 2006: 235-237). იგი იყენებდა საფრანგეთის მდიდარ გამოცდილებას და სიახლეებს ნერგავდა. ასე მაგალითად, შეიქმნა სააქციონერო საზოგადოება, საფონდო ბირჟა; განისაზღვრა რეფინანსირების საპროცენტო განაკვეთი, გამოქვეყნდა იმპერიის ბიუჯეტი. უარი ეთქვა და გაუქმდა ეკონომიკის შუასაუკუნებრივი მოდული. მანუფაქტურა და ხელოსანთა ამქრები ფაბრიკა-ქარხნებით შეიცვალა. იმისათვის, რომ კორუფციის დონე შეემცირებინა და ეს პროცესი მართავადი გაეხადა, ჩინოვნიკები და საჯარო მოხელეები ოფიციალურად გათავისუფლდნენ გადასახადებისაგან (Gül M, 2013:189-191). ოსმალეთის იმპერია პროფესიულ საბანკო ოპერაციებსა და საერთაშორისო ურთიერთობების გაღრმავებაზეც ზრუნავდა, რასაც ადასტურებს მისი საქმიანი ურთიერთობა ევროპულ ფინანსურ ორგანიზაციებთან. ცნობილია, რომ 1855 წელს ოსმალეთის იმპერიის ხელისუფლებამ სულთან აბდულ-მეჯიდის მეთაურობით დიდი ბრიტანეთისაგან მნიშვნელოვანი კრედიტი აიღო, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ევროპული ფინანსური ორგანიზაციებისთვის ოსმალეთი სანდო პარტნიორი და საერთაშორისო კომერციულ სტრუქტურებში მიღებული სუბიექტი იყო (Batur A,

1999: 63-65). ფინანსური რეფორმა ლოგიკურად ითხოვდა საბანკო სისტემის დახვეწასა და რეორგანიზებას, რადგან აუცილებელი გახდა, ოსმალეთის იმპერია ევროპულ სტრუქტურებს ფინანსურადაც დაკავშირებოდა. სწორედ ამ მიზანს ისახავდა სახელმწიფო ბანკები, რომელთაგან განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია „ბანქ-ი დერსა-ადეთ-ი“, რომელიც უზრუნველყოფდა საერთაშორისო მნიშვნელობის საბანკო ოპერაციებს. ამგვარად ფადიშაჰი ცდილობდა, აღმოეფხვრა იმპერიაში გაბატონებული კორუფცია, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკას აჩანაგებდა (Turan §, 1990: 198-201).

მოდერნიზაციის პროცესი წარმოდგენელი იყო განათლებისა და კულტურის სიღრმისეული ტრანსფორმაციის გარეშე, რადგან საუკუნეების განმავლობაში იმპერია რჩებოდა სახელმწიფოდ, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება რელიგიური ცოდნის გავრცელებასა და სწავლებას ეთმობოდა. XIX საუკუნე დიდი სამეცნიერო აღმოჩენებისა და მიღწევების პერიოდად იქცა, რაც მკაფიოდ მიაჩნებოდა იმაზე, რომ იმპერია დროს არ უნდა ჩამორჩენოდა და სხვადასხვა მეცნიერების განვითარებაზე ეზრუნა (Sunay S, 2007: 21-23). როგორც აღინიშნა, განათლების რეფორმამდე ოსმალეთის იმპერიაში უპირატესობა რელიგიური შინაარსის განათლებას ენიჭებოდა. ამ მიზანს ემსახურებოდა მედრესე და მეჩეთი. ამასთან, არსებობდა სასახლის სკოლაც, რომელშიც ქვეყნის ელიტური ნაწილის წარმომადგენლები სწავლობდნენ. მათ ძირითადად ისლამური ტრადიციების მიხედვით ზრდიდნენ და სახელმწიფო ჩინოვნიკებისთვის (ე.ი. ფაშებისა და აღებისთვის) აუცილებელ უნარ-ჩვევებს უყალიბებდნენ. მედრესე მხოლოდ მუსლიმან მოსახლეობაზე იყო გათვლილი. ქრისტიანებისთვის გაითვალისწინეს დახურული ტიპის პანსიონი, რომლისთვისაც მთელი იმპერიის მასშტაბით ყოველწლიურად სპეციალურად არჩევდნენ 3000-მდე ვაჟს, რომელთა ასაკი

8-20 წლამდე განისაზღვრებოდა (Brummett P, 2013: 201-205). 1861 წლისთვის ოსმალეთის იმპერიაში უკვე ირიცხებოდა 571 დაწყებითი და 94 საშუალო სკოლა ქრისტიანებისთვის. 60-იანი წლებიდან ყოველწლიურად იქმნებოდა ახალი სასწავლო დაწესებულებები, რომლებიც დაწყებითი, საშუალო და უმაღლესი განათლებისთვის იყო განკუთვნილი. ფართომასშტაბიანი რეფორმის ფარგლებში აუცილებელი გახდა განათლების სამინისტროს შექმნა, რომელიც სასწავლო პროცესის მართვასა და კონტროლს ახორციელებდა, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ განათლების სფერო მხოლოდ სასულიერო პირების პრეროგატივად არ რჩებოდა და მასში სახელმწიფოს უმაღლესი სტრუქტურებიც მონაწილეობდნენ (Pamuk Ş, 2005: 146-148). მნიშვნელოვან ნაბიჯად იქცა 1869 წელს მიღებული კანონი, რომელიც ოსმალურ სკოლებში 4-წლიან საყოველთაო სავალდებულო განათლებას ნერგავდა. განათლების სფეროს განვითარებაზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით ფადიშაჰის ქართველ დედას, ვალიდე ბეზმიალემ (ჯაყელი) სულთანს, რომელიც წლების განმავლობაში დაგროვებულ უზარმაზარ ფინანსურ რესურსს ახალი სკოლებისა და საავადმყოფოების აშენებას ახმარდა (Güran T, 1998: 235-237). იგი ზრუნავდა ბიბლიოთეკების დაარსებაზეც, იძენდა საჭირო წიგნებს, უნიკალურ ხელნაწერებს, რათა უფრო გაემდიდრებინა წიგნადი ფონდი. ახალ სკოლებში ყურადღება ექცეოდა სწავლების ხარისხს, გამართულ მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას, რის გამოც ამ სკოლებს პირველ თურქულ კოლეჯებადაც მოიხსენიებდნენ. ბეზმიალემ სულთნის სახელს უკავშირდება 1845 წელს დაარსებული სამედიცინო უნივერსიტეტიც, რომელიც დღესაც უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობს მსოფლიოში (Umar B, 1984:336-338). განათლების რეფორმამ დღის წესრიგში დააყენა სხვადასხვა სამეცნიერო სფეროს სიღრმისეული სწავლებაც, რასაც მოჰყვა ეკონომიკური და პოლი-

ტიკური პროფილით გამორჩეული სკოლების დაარსება, საერო სასწავლებლების რიცხვის ზრდა, სამეცნიერო აკადემიის შექმნა (1851წ.). პირველად ოსმალეთის იმპერიის ისტორიაში სტუდენტთა ჯგუფი სპეციალურად შეირჩა და გაიგზავნა საზღვარგარეთის სხვადასხვა უნივერსიტეტში კვალიფიციური განათლების მისაღებად (Cezar Y, 1986: 58-60).

სულთან აბდულ-მეჯიდი გამუდმებით ცდილობდა, პროგრესული მნიშვნელობის გადაწყვეტილებები მიეღო და ჰუმანიზმის პრინციპებისადმი დამოკიდებულება გამოეხატა. ამაზე მეტყველებს 1856 წლის რელიგიური ედიქტი, რომელიც მუსულმანი და არამუსულმანი მოსახლეობის თანასწორობას აღიარებდა. ჰუმანიზმის უდიდეს გამოვლინებად შეიძლება ჩაითვალოს ადამიანთა წამებისა და სასტიკი მოპყრობის ოფიციალურად აკრძალვაც (Derinçil S. 2002:35-38). რეფორმა ნაწილობრივ შეეხო ქალთა უფლებების გაზრდასაც, რაც უპირველესად ითვალისწინებდა ქორწინების ასაკს, რომელიც 14 წლის ნაცვლად 17 წლით განისაზღვრა. ჰუმანიზმისკენ გადადგმულ ნაბიჯებზე საუბრისას პრინციპულ დატვირთვას იძენს მონებით ვაჭრობის ნაწილობრივი შეზღუდვაც, რომელიც კატეგორიულად კრძალავდა ფერადკანიანების ტრეფიკინგს (Koloğlu O, 1998: 156-158). ზედმეტი არ იქნება გავიხსენოთ, რომ საუკუნეების განმავლობაში სტამბოლის მონათა ბაზარი აღმოსავლეთ სამყაროს ყველაზე ცნობილ პუნქტად ითვლებოდა, რომელშიც მსოფლიოს ყველა კუთხიდან უწყვეტ ნაკადად მოედინებოდნენ სხვადასხვა ეროვნების, რასის, რელიგიის, სქესისა და ასაკის ადამიანები. ეს გადაწყვეტილება კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ოსმალეთის იმპერიის სწრაფვას მოდერნიზაციისაკენ, რაც ბუნებრივად ითხოვდა საერთაშორისო იმიჯზე ზრუნვას. ამაში გვარწმუნებს იმპერიის მიერ ირლანდიელი ხალხისადმი გამოვლენილი თანადგომაც 1845-1849 წწ. საქმე ისაა, რომ ამ პერიოდში ირლანდია მოიცვა

ეკონომიკურმა კრიზისმა, რომლის გადაჭრაც ხელისუფლებამ ვერ შეძლო, რამაც საყოველთაო შიმშილობა გამოიწვია, რომელსაც მილიონამდე ადამიანის დაღუპვა და საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის ემიგრირება მოჰყვა. ირლანდიისთვის ამ უმძიმეს პერიოდში ოსმალეთის იმპერიამ გამოიჩინა კეთილი ნება, რაც მისი მოსახლეობისთვის პურისა და ფინანსური რესურსის გამოყოფით გამოიხატა (Akarlı E, 1978: 189-191).

იმპერიის მოდერნიზაციისაკენ ლტოლვა კიდევ ერთხელ გამოვლინდა აბდულ-მეჯიდ I-ის სურვილში, ოსმალეთის სულთანთა მთავარი რეზიდენცია სტამბოლის ევროპულ ნაწილში გადაეტანა. ამ მიზნით დაიწყო ახალი სასახლის მშენებლობა, რომელმაც 1842 წლიდან 1853 წლამდე გასტანა. სასახლეს პოეტური სახელი, „დოლმაბაჰჩე“, ეწოდა, რომელიც „ვარდების ბაღად“ ითარგმნება და მკაფიოდ მიანიშნებს აბდულ-მეჯიდის ჩანაფიქრზე, თოფქავის სასახლისგან განსხვავებით, რომელიც სატახტო ქალაქის ისტორიულ ცენტრში მდებარეობდა და ქვეყნის წარსულს განასახიერებდა, აეგო თანამედროვე, დახვეწილი, ბაროკოს სტილზე მორგებული, მდიდრული შენობა, რომელიც არაფრით ჩამოუვარდებოდა ევროპული ქვეყნების ცნობილ სამეფო რეზიდენციებს (Çelik Z, 1996:148-150). ამ ჩანაფიქრის განსახორციელებლად ფადიშაჰს არაფერი დაუშურებია, რაც გამოიხატა მშენებლობისთვის გაღებულ შთამბეჭდავ ხარჯებშიც. ცნობილია, რომ სასახლე გამოირჩევა ფუფუნებითა და პომპეზურობით, რასაც 5 მილიონზე მეტი ოქროს ფუნტი დასჭირდა (Şeni N, 1999: 256-258). საგულისხმო ფაქტია ისიც, რომ სასახლეს ამშვენებს ინგლისის დედოფლის, ვიქტორიას (1819-1901წწ.), საჩუქარი - ბოჰემიური მინისგან დამზადებული უძვირფასესი ჭადი, რომელიც 5 ტონას იწონის. დოლმაბაჰჩე უნიკალურია იმიტაც, რომ მასში თავმოყრილია დიდი მხატვრების ფერწერული შედეგები, რომელთა შესაძენადაც ფადიშაჰმა სოლიდური

თანხა გაიღო (Quataert D, 2005: 56-58). არქიტექტურული ხელოვნების ეს იშვიათი ნიმუში სულთნის კარის ხუროთმოძღვრებმა, ვალიანთა ოჯახის წარმომადგენლებმა, შექმნეს, რომლებიც ოსმალეთის ტერიტორიაზე უამრავი რეზიდენციისა და მეჩეთის ავტორებად გვევლინებიან. დოღმაბაჰჩეს სასახლეში, ფადიშაჰის გარდა, ცხოვრების უფლება ჰქონდათ მის შვილებს, პირველ და მეორე ცოლებს, სულთნის დაუოჯახებელ დას (Önsoy R, 1988: 256-257). ცვლილებები შეეხო ჰარემსაც, რომელშიც საუკუნეების განმავლობაში ტრადიციულად ფადიშაჰის კანონიერი ცოლები და ხარჭები ცხოვრობდნენ. უპირველეს ყოვლისა, გაუქმდა ჰასეჰის სტატუსი, რომელიც ჩაანაცვლა ახალმა ტიტულირებამ, „მთავარმა ქალბატონმა“ (ოსმ. ბაშ ქადინ-ეფენდი). ცვლილება არ შეხებია ვალიდე სულთნის ინსტიტუტს. ფადიშაჰის დედა კვლავ უამრავი პრივილეგიით გამორჩეულ პერსონად რჩებოდა, მაგრამ ჰარემის (ოსმ. ჰარემ-ი ჰუმამიონი) ნაცვლად რეზიდენციის მახლობლად, მისთვის განკუთვნილ სასახლეში, გადაინაცვლა (Kunt M & Akşin S, 1989: 198-201). ჰარემის ტრანსფორმაციასთან დაკავშირებით სულთანს გრძელვადიანი მიზნები ჰქონდა, რადგანაც ოსმალეთის იმპერიის ისტორიას კარგად ახსოვს ჰარემში აღმოცენებული უამრავი ინტრიგა, რომლებიც მოგვიანებით სერიოზულ კონფლიქტში გადაიზარდა და ტრაგედიებით დასრულდა. ასე მაგალითად, საკმარისია, გავიხსენოთ XVII საუკუნის მოვლენები, როცა ერთმანეთს დაუპირსპირდა ორი გავლენიანი დედა სულთანი: ვალიდე თურჰან ჰატ-იჯე (1627-1683წწ.) და ვალიდე მაჰფეიქერ ქიოსემი (1590-1651 წწ.). თვით ის ფაქტი, რომ ერთ პერიოდში ერთ სასახლეში ორი ასეთი ამბიციური პიროვნება ცხოვრობდა, აჩენდა პოლიტიკური ინტრიგებისა და კონფლიქტების უდიდეს საფრთხეს. ამ აზრს ამყარებს მოვლენების განვითარების ტრაგიკული ფინალიც - თავდასხმა ქიოსემ სულთანზე, რომელიც მკვლელობით დას-

რულდა (1651წლის 1-ლი სექტემბრის დამე) სულთან აბდულ-მეჯიდ I-მა ჰარემის ბინადართა გადანაწილებით აირიდა ტახტის პოტენციური მემკვიდრეების დედათა სახელმწიფოსთვის დამაზიანებელი ურთიერთდაპირისპირებები, როცა საიმპერატორო კართან დაახლოებულ მანდილოსნებს, ანუ „ბამ ქადინებს“ (ქართ. „მთავარ ქალბატონებს“), მკაცრად განუსაზღვრა არა მხოლოდ თავიანთი უფლება-მოვალეობები, არამედ საცხოვრებელი ადგილიც.

როცა XIX საუკუნის ოსმალეთის იმპერიასა და მისი მოდერნიზაციის პროცესზე ვსაუბრობთ, აუცილებლად უნდა გამოვკვეთოთ სულთან აბდულ-მეჯიდ I-ის განსაკუთრებული ძალისხმევა, თუმცა ამ ეპოქის მკვლევარნი აღნიშნავენ, რომ ტუბერკულოზით დაავადებულმა ფადიშაჰმა, რომელსაც, მძიმე სენის მიუხედავად, თავის მაგნე ჩვევებზე უარი არ უთქვამს და ცხოვრების რეჟიმი არ შეუცვლია, სიცოცხლის ბოლო წლებში სახელმწიფოს მართვისადმი ინტერესი დაკარგა და ძირითადად სასახლეში განმარტოებას ცდილობდა. ფადიშაჰი იმ დროისათვის უკუჩვენებელი დაავადებით 1861 წლის 26 ივნისს გარდაიცვალა და სელიმ მეჩეთშია დაკრძალული (Kayalı H, 1998: 60-63).

შედეგები

წარმოდგენილი ნარკვევის საგულისხმო შედეგად შეიძლება ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ მასში სიღრმისეულადაა წარმოჩენილი ოსმალეთის იმპერიის განვითარების თანამედროვე რელსებზე გადასაყვანად გამიზნული ფართომასშტაბიანი და ხანგრძლივი ტრანსფორმირების პროცესი; ფაქტების შეჯერებისა და ანალიზის მეშვეობით არგუმენტირებულად დასაბუთებულია, რამ განაპირობა რეფორმების ჩატარების აუცილებლობა XIX საუკუნის ოსმალეთის იმპერიაში; როგორ წარიმართა ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში ცვლილებების პროცესი; ხაზგასმულია რეფორმატორული იდეების განხ-

ორციელების დადებითი და უარყოფითი მხარეები ქვეყნის როგორც სამინაო, ასევე საგარეო პოლიტიკაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- İnalçık, H.** (2020). *Tanzimat: Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ.** (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Karal, E. Z.** (2011). *Osmanlı tarihi: Anayasal monarşi ve Tanzimat devri (1789–1856)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M.** (1999). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akyıldız, A.** (1998). *Sarayın annesi: Bezmiâlem valide sultan*. Timaş Yayınları.
- Berkes, N.** (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çadırcı, M.** (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S.** (1994). *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S.** (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş.** (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Sakaoğlu, N.** (2008). *Bu mülkün kadın sultanları: Vâlide sultanlar, hâtunlar, hasekiler, kadınefendiler, sultanevendiler*. Oğlak Yayıncılık.
- Gülsoy, U.** (2000). *Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlik serüveni*. Simurg Yayınları.

- Uluçay, M. Ç.** (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ.** (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e yerel yönetim geleneği*. Hil Yayın.
- Kuran, E. (1994). *Türkiye'nin batılılaşması ve milliyetçilik*. Mümtaz Yayınevi.
- Cezar, M.** (2002). *Osmanlı başkenti İstanbul*. Erol Olçok Kitaplığı.
- Findley, C. V.** (2011). *Modern Türkiye tarihi: İslam, milliyetçilik ve modernlik (1789–2007)*. Timaş Yayınları.
- Kodaman, B.** (n.d.). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H.** (2002). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, kurumsal değişim ve nüfus*. İmge Kitabevi.
- Somel, S. A.** (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839–1908)*. İletişim Yayınları.
- Akyıldız, A.** (2004). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ.** (1980). *Hukuk ve idare adamı olarak Cevdet Paşa*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K.** (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye (Cilt 2: Reform, devrim ve Cumhuriyet)*. E Yayınları.
- Lewis, B.** (1970). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uluçay, M. Ç.** (1971). *Harem II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koloğlu, O.** (2005). *Abdülhamit gerçeği*. Pozitif Yayınları.
- Zürcher, E. J.** (2003). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İletişim Yayınları.
- Behar, C.** (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfus tarihi (1500–1927)*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Engin, V.** (1993). *Rumeli demiryolları*. Eren Yayıncılık.

- Yerasimos, S.** (1977). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na*. Gözlem Yayınları.
- Bakar, B.** (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni nüfus*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, M.** (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. Ötüken Neşriyat.
- Ahmad, F.** (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Yıldız, G.** (2009). *Neferin adı yok: Zorunlu askerliğe geçiş sürecinde Osmanlı ordusu (1826–1864)*. Kitap Yayınevi.
- Kocatürk, U.** (1982). *Osmanlı tarihi kronolojisi (1299–1922)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İ.** (2010). *Kronolojik Osmanlı tarihi*. Kapı Yayınları.
- Afyoncu, E.** (2005). *Osmanlı'nın hayaleti*. Yeditepe Yayınevi.
- Öztuna, Y.** (1986). *Osmanlı Devleti tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Kunt, M.** (1988). *Türkiye tarihi 3: Osmanlı Devleti (1600–1908)*. Cem Yayınevi.
- Beldiceanu, N.** (1985). *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIV. ve XV. Yüzyıllarda eyalet yönetimi*. Eren Yayıncılık.
- Georgeon, F.** (2006). *Sultan Abdülhamid*. İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş.** (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e zihniyet, siyaset ve tarih*. Bağlam Yayınları.
- Gül, M.** (2013). *İstanbul'un modernleşmesi*. İmge Kitabevi.
- Quataert, D.** (2005). *Osmanlı İmparatorluğu (1700–1922)*. İletişim Yayınları.
- Önsoy, R.** (1988). *Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii ve sanayileşme politikası*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Batur, A.** (1999). *Osmanlı mimarlığında batılılaşma dönemi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, Ş.** (1990). *Türk kültür tarihi: Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Bilgi Yayınevi.

- Sunay, S.** (2007). *Sarayın son hanımları: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e padişah eşleri*. Selis Kitaplar.
- Brummett, P.** (2013). *Osmanlı dünyasında iletişim, bilgi ve güç*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş.** (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi (1500-1914)*. İletişim Yayınları.
- Güran, T.** (1998). *Tanzimat döneminde tarım politikası (1839-1876)*. Der Yayınları.
- Umar, B.** (1984). *Tanzimat*. Akdeniz Yayıncılık.
- Cezar, Y.** (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi*. Alan Yayıncılık.
- Deringil, S.** (2002). *Simgeden siyasete: Osmanlı İmparatorluğu'nda güç yönetimi ve ideoloji (1876-1909)*. Doğan Kitap.
- Koloğlu, O.** (1998). *Avrupa'nın kışkacında Abdülhamit*. İletişim Yayınları.
- Akarlı, E. D.** (1978). *Belgelerle Tanzimat*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Z.** (1996). *19. yüzyılda Osmanlı başkenti: Değişen İstanbul*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şeni, N.** (1999). *Sultanın parası: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sermaye ve iktidar*. Metis Yayınları.
- Kunt, M., & Akşin, S.** (1989). *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Cem Yayınevi.
- Kayalı, H.** (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, erken Arap milliyetçiliği ve İttihad ve Terakki (1908-1918)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.